

Валентина Биляцкая

**ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАМЯТИ, ИДЕНТИЧНОСТИ НАРОДА
В РОМАНАХ В СТИХАХ НИЛА ГИЛЕВИЧА И ВАСИЛИЯ МАРСЮКА**

В статье затронуты проблемы, связанные со сферой национальной памяти, идентичности народа в современных романах в стихах Нила Гилевича «Родные дзеци» и Василия Марсюка «Донецкая прелюдия». Акцентируется внимание на поэтическом обращении авторов к реципиенту: осознать общественные проблемы, значимость бытия своего народа, приобщиться к сохранению его обычаев и традиций, национального достоинства.

Ключевые слова: национальная память, роман в стихах, воспоминание, народ, история.

Valentya Bilyatska

**UNDERSTANDING OF PROBLEMS OF NATIONAL MEMORY,
IDENTITY OF THE PEOPLE IN THE NOVELS IN VERSE BY NIL HILEVYCH
AND VASYL MARSYUK**

The article deals with the issues of national memory, identity in modern novels in verse by Nil Hilevych "Native Children" and Vasyl Marsyuk "Donetsk Prelude". It emphasizes the authors' poetic appeal to recipient: to understand social problems, significance of national being, to contribute into keeping its customs and traditions, national dignity.

Key words: national memory, novel in verse, memory, people, history.

УДК 821.161.2:087.5(477)

Олександра Гриневич

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ГРА
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ЗІРКИ МЕНЗАТЮК
«ЯК Я РУЙНУВАЛА ІМПЕРІЮ»)**

У статті проаналізовано феномен національної ідентичності в сучасній дитячій літературі; здійснено спробу аналізу прийому гри як способу побудови тексту та характеротворення героїв; розглянуто радянський дискурс на прикладі тексту.

Ключові слова: національна ідентичність, гра, радянський дискурс.

Сучасні автори української дитячої літератури все частіше дозволяють собі долати традиційні межі дискурсу дитячої літератури та звертаються до актуальних тем сьогодення. Серед них можна згадати питання найновішої історії України або навіть політики. Казкова повість «Хутір» Олени Захарченко, антиутопічна історія Дзвінка Матіяш «День Сніговика», книжка-картинка «Війна, що змінила Рондо» творчої майстерні «Аграфка» — це далеко неповний перелік таких книжок.

Автори торкаються найрізноманітніших аспектів цієї нової для дитячої літератури теми.

Зокрема, Олена Захарченко в повісті «Хутір» відкриває юним читачам останні роки Радянського Союзу. В цьому тексті національний та міфологічний контекст створюють тло для розмови з молодшими школярами про цю недавню сторінку історії України. Дзвінка Матіяш в антиутопічній повісті для підлітків «День Сніговика» зображує умови існування дитини у тоталітарному суспільстві. Дотичною до подій Майдану та АТО є психологічний твір Галини Кирпи «Мій тато став зіркою», де батько маленької дівчинки в її очах «перетворюється» на зірку, коли гине на барикадах Майдану. Подібна проблематика

є і у «Казці про Майдан» Христини Лукашук. А Романа Романишин і Андрій Лесів намагаються дати візію подіям на сході країни та в Криму в книжці-картинці «Війна, що змінила Рондо».

Ймовірно, таких гостро політичних дитячих книжок буде ще більше. Однак одним із перших творів такої тематики був «Як я руйнувала імперію» Зірки Мензатюк. Це історія розказана підлітками, яким випало спостерігати за розпадом імперії і навіть долучитися до цього процесу. Всі «переваги» імперії Радянського Союзу та внутрішній протест проти такого життя герої-підлітки знають особисто. Зірка Мензатюк текстуалізує такі вже не зрозумілі для сучасного підлітка феномени радянського повсякдення, як дефіцит, безкінечне життя в чергах та страх говорити те, що насправді думаєш. Час дії повісті Зірки Мензатюк припадає на останні три роки існування Радянського Союзу. Декораціями історії, яку оповідає авторка, стають національна організація Рух і перші несміливі кроки України в незалежне життя.

Такий тематичний поворот в українській дитячій літературі, до якого, зокрема, долучилася і Зірка Мензатюк, дозволяє розширити межі традиційно дитячих тем, дає можливість читачу-дитині шукати відповіді на питання, якими наповнений сучасний світ. Повість «Як я руйнувала імперію» артикулює з-поміж них і питання ідентичності, зокрема національної. Дитячий дискурс наповнюється рефлексіями щодо існування і розвитку нації та ваги її самоідентифікації. Повість Зірки Мензатюк дає можливість усвідомити юним читачам значення усвідомлення народом власної ідентичності, окреслює контури національної ідентичності, які полягають у існуванні спільних для цілого народу прагнень, суспільних настроїв тощо. Звучить це суголосно тезі М.Т. Степико: «Ідентичність нації — її цивілізаційний бренд, соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави» [4, 4].

Повість Зірки Мензатюк, залишаючись традиційним підлітковим текстом про канікули, торкається теми глобального прагнення до незалежності своєї нації, країни. Головна героїня Ярника разом з друзями Півонею, Греком та Миколою відчують, що в країні «щось назріває... щось має змінитися». І на тлі цього вступають у своєрідну гру-протистояння прорадянськи налаштованим одноліткам. Так серйозна доросла справа стає тут «грою в ідентичність», але залишається результатом національних та етнічних конфліктів; протестом проти політичних, суспільних, культурних утисків.

Як ми зазначали вище, в повісті Зірки Мензатюк важливу роль для озвучення теми національної ідентичності грає феномен гри. Розуміємо тут гру суголосно нідерландському філософу Йоганну Гейзінзі та його роботі «Номо

Ludens», в якій він дав детальний аналіз поняття гри у зіставленні з видами мистецтва, філософії, політики та культури. За Гейзінгою, гра є невід'ємною частиною культури, її первинною складовою і досліджена ним в динаміці зміни епох та сфер застосування. Філософ визначає такі її риси: самовичерпність, таємничість, усвідомлення «несправжності», обмежений склад учасників, правила, що не діють поза грою, гра — є самоціллю тощо.

Гейзінга стверджує, що взаємозв'язок гри і культури полягає у вищих формах соціальної гри. Ми можемо це проілюструвати прикладом: народи під владою і диктатурою Радянського Союзу теж грають в певну гру (мовчазне підкорення і зомбоване промовляння лозунгів: хіба ж це не гра з владою?). Також гра як спосіб «втєкти» від реального життя — сповнена відчуттям «інобуття», напруженості й радості. Гейзінга говорить про гру в контексті «пуерелізму» — дещо дитячу поведінку дорослих. І, навпаки, стверджує, що «дитина, яка грає, поводить себе не по-дитячому» [5]. Цей принцип гри поширюється і на політичні відносини між націями. Після чергової витівки Ігрека, коли хлопець на всезагальний сміх і глум вивішує замість радянського прапора на шкільному фронтоні чоловічі підштанники, поміркована Ярника, врешті залишившись на самоті, усвідомлює, що «не дитяча справа — гратися в політику» [2, 173].

Також у повісті Зірки Мензатюк актуалізується аспект ігрової культури, про який писав Михайло Бахтін. Йдеться про те, що гра є важливим елементом сміхової культури, а отже, і карнавалу: «у карнавалі життя грає, а гра стає самим життям» [1, 5]. Зокрема, у повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію» ігровим моментом, своєрідним карнавалом є перевдягання. Один із героїв повісті — учень Грек — вступає у своєрідну гру з суспільством: вмовляє маму пошити йому костюм червоного кольору, такого ж як і «колір радянського прапора. І піонерського галстука» [2, 30], та демонстративно приходять в ньому до школи. Однак таке «перевдягання» є далеко не показ прихильності до радянської символіки, скоріше навпаки — демонстрацією того, що суспільне життя можна змінити на власний лад, «перекроївши на свій смак». Такий карнавальний вчинок Ігрека можна трактувати як бунт проти ustalених радянських порядків і норм порядку, а отже, і системи як такої. Втім, з іншого боку, це відверто іронічний епізод, адже Грек перевертає радянський дискурс з «ніг на голову». Не виходячи за межі реального світу, герой діє у межах світу «відчуження». Тут простежується характерне для сміхової культури обертантя «високого» (в радянському дискурсі «червоний» — колір жертвовної крові, яку радянські герої проливали за «світле майбутнє») на «низьке». «Галстук — то на шії. А... червоні штани! Ти

на цей колір сідаєш! Це неповага до нашої символіки!» — говорить Ігреку директор [2, 30]. Така гра зі зміщенням опозиції «верх»—«низ» працює у романі як елемент маркування влади. Це — виклик, спосіб примусити носіїв дискурсу системи власним мовленням здійснити обертання сакральної радянської жертви на те, на чому звичайний підліток дозволяє собі сидіти.

Згадаємо принагідно, що карнавал можна трактувати як своєрідну імітацію революції. У світлі такого розуміння цей веселий шкільний епізод стає маркером: змінюючи одяг, герої готуються до великих змін у їхньому житті й у світі загалом.

У контексті теми варто звернути увагу на функціонування імен у повісті Зірки Мензатюк. Імена героїв можна розглядати як знакову систему. Скажімо, наратора Зірка Мензатюк називає звичним для сучасного українського читача жіночим іменем Яринка — традиційне слов'янське ім'я, котре з давньогрецької означає «спокій», водночас апелюючи до важливого в перебудовні часи дискурсу «прадавньої української історії». Адже походження імені пов'язують зі слов'янським богом сонця Ярилом, тому воно й означає «сонячна». Однак Ярина виконує і нарративну функцію, вона та, хто бачить та фіксує події, залишається всеприсутньою в тексті та доволі нейтрально і спокійно відтворює дійсність.

Натомість справжня гра з іменами починається у повісті разом з іменем найближчої подружки Яринки. Дівчину звати Півоня. Читач доволі швидко дізнається, що у родині Півоні кожну дитину названо іменем квітки: «у тієї ж Півоні не сім'я, а квітник. Її старшу сестру звати Фіалка...схожа на фіалку, улюблену квітку поетів.... Півоня — інакша: круглолиця й рум'яна...У сім'ї росте ще й третя квіточка на ім'я Калина» [2, 28]. Півоня має дуже специфічний погляд на реальність, вона розрізняє в ній навіть найменші порухи любовних ігор: «вона вбачала любовні шури-мури навіть там, де ними ані пахло» [2, 30].

Але найважливішим у контексті вибраної нами теми вважаємо ім'я Ігрек. Зауважимо одразу, що це не справжнє ім'я, а прізвисько, яке герой чи то обрав сам, чи то його нагородили. Втім, це ім'я не як даність, а як вибір. Так, у тексті з'являється важлива для розуміння проблем ідентичності, національної зокрема, проблема вибору. Справжнє ім'я Ігрека стає відомим з авторського коментаря. За вибором іншого імені стоїть мовна гра, гра з літерами: «бо він Ігор, а не Ігрек, то також якась дитяча гра з іменем...» [2, 41]. Символічне значення імені можна побачити зокрема в такому — «у» — це одне з невідомих у рівнянні з двома або кількома невідомими, а також «у» — це вісь ординат в декартовій системі координат. У повісті Ігрек є постійним ініціатором дошкульної гри проти радянської

влади: «його мало не виключили з піонерів... за червоні штани... кольору революції» [2, 41]. Добродушний і безстрашний Ігрек також «душа компанії» — горизонтальна вісь, на якій тримається ризик і відчайдушність у радянській системі координат. «Відчайдух, що говорив гостру, небезпечну правду. Він грався з вогнем, а це ще нікого не довело до добра» [2, 34]. Він герой, який протестує та бунтує. Дозволяє собі публічні дії, що епатують публіку. В його мовлення включає Зірка Мензатюк дискурс антирадянських анекдотів. Ось як описує Ігрек у листі свої антирадянські ескапади Яринці: «...я знищив свій піонерський галстук, причому демонстративно. У школі на великій перерві подер ту червону ганчірку і підпалив» [2, 266].

Ще одне варте уваги ім'я — Ніночка. Використовуючи цю інфантильну форму, авторка ще раз окреслює у повісті радянський дискурс: «насправді її звати не Ніна, а Нінель. Тобто "Ленін", прочитане з кінця. Партійний татусь назвав її на честь вождя» [2, 51]. Так Ленін і справа його вивітрюється з тої мовної точки, куди він був закарбований (адже саме Нінель записано у свідоцтві про народження дівчинки). Навіть більше, не просто вивітрюється, а зазнає принизливої трансформації. Роль, яку відводить авторка Ніночці-Нінель — це роль зразкової радянської дитини-піонерки, «піонерська вожачка» [2, 124], яка своїми словами та діями сповідує радянські мертві цінності та ідеали. Ніночка — жертва радянської пропаганди, дівчинка, яка не здатна мислити самостійно, яка не наділена власним живим мовленням, єдине, що вона може говорити — це радянські лозунги.

Також звернемо увагу на феномен переходу імені з однієї мови в іншу. Йдеться про зросійщення українських імен. Зокрема, дівчинка Даша «до минулого літа була Дарусею». Авторка використовує іронію, щоби підкреслити цей перехід: «Даруся — ой, пардон, Даша» [2, 52]. Алюзію на п'єсу М. Старицького або фільм В. Іванова «За двома зайцями» в цьому епізоді складно не помітити. І не дивно, що Даша, як подружка «відмінниці та голови шкільної піонерської дружини» [2, 40], завжди поруч, хоч і безмовно, біля вже згаданої Ніночки.

Зрештою культ, який незримо присутній у повісті, можна трактувати як різновид гри. Саме створюючи різноманітні культу — від культу особи до культу «імпортних дефіцитних речей», — владні верхівки тоталітарних суспільств грають з масами. У повісті «Як я руйнувала імперію» читач стикається з культом ілюзії «ідеального» суспільства. Суспільства Ніночок-Нінель і Даш-Дарусь, які культивують у собі знання правильних відповідей, слів та імен. Влада грає керуючи. Люди, — вдаючи тих, кому подобається влада, хто чесно сповідує радянські принципи. НЕ бажання грати

в цю гру і юнацький пошук гри, власне, і приводить Ігрека та компанію до туманного розуміння основ національної ідентичності. За цією грою ховається відчайдушне небажання бути поглинутими радянською системою. Поки діти грають у свої ігри, дорослі знаходять свої ролі в антирадянському дійстві. Так, батьки головної героїні опиняються на антирадянському мітингу в Латвії, тітка головної героїні Ярини — Оріся — вступає в таємну організацію тощо.

Повість Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію» — це одна з перших у сучасній українській дитячій літературі спроб проговорити з підлітком про травматичний досвід української

історії, озвучити реалії попередньої епохи, розвіяти ностальгійні міфи про Радянський Союз. «Гра в ідентичність» тут стає більше ніж дитячою забавкою, це протест проти насадження «чужої ідентичності». Зірка дає в повісті таку точку зору, що дозволяє озвучити замовчувані теми, і навіть більше — говорити про них просто, по-дитячому.

Таким чином, ми актуалізували важливість феномену національної ідентичності у сучасній дитячій літературі та спробували дослідити її на рівні тексту Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію» за допомогою прийому гри; розглянули особливості радянського дискурсу в сучасному тексті для підлітків.

ДЖЕРЕЛА

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. — 2-е изд. — М. : Худ. лит., 1990. — 543 с.
2. Мензатюк З. Як я руйнувала імперію / З. Мензатюк — Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. — 272 с.
3. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. — К. : Основи, 1994. — С.149–183.
4. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М.Т. Степико. — К. : НІСД, 2011. — 336 с.
5. Хейзинга Й. Homo Ludens [Електронний ресурс] / Й. Хейзинга. — Режим доступу : http://royallib.com/read/heyzinga_yohan/Homo_Ludens.html#0

Александра Гриневич

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ИГРА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ ЗВЕЗДЫ МЕНЗАТЮК «КАК Я РАЗРУШАЛА ИМПЕРИЮ»)

В статье проанализирован феномен национальной идентичности в современной детской литературе; предпринята попытка анализа приема игры как способа построения текста и характерообразования героев; рассмотрен советский дискурс на примере текста.

Ключевые слова: национальная идентичность, игра, советский дискурс.

Oleksandra Hrynevych

NATIONAL IDENTITY AS GAME (BASED ON THE NOVEL BY ZIRKA MENZATYUK "HOW I WAS DESTROYING THE EMPIRE")

The article analyzes the phenomenon of national identity in contemporary children's literature; makes an attempt to analyze the reception of the game as a way to create the text and characters; examines Soviet discourse on the example of the text.

Key words: national identity, game, Soviet discourse.